

การวิเคราะห์เสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาของ ฌอง ปอล ซาร์ตร์*

An Analysis of Freedom in Theravada Buddhism and the Philosophy of Jean-Paul Sartre

พระสมุห์บรจจ ปญญาวุโร (คำแหงพวา), จักรพรรณ วงศ์พรพวัน และสุวิน ทองปั้น
Phra Samubanjong Panyawutho (Kamhangpon), Chakkapan Wongpornpavan
and Suwin Thongpan
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus, Thailand
Corresponding Author, E-mail: suwin.tho@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาเสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท 2) ศึกษาเสรีภาพในปรัชญาของฌอง ปอล ซาร์ตร์ และ 3) วิเคราะห์เสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาของฌอง ปอล ซาร์ตร์ การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก เอกสารวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการพรรณนาตามหลักอุปนัยวิธี

ผลการวิจัยพบว่า

- เสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ มนุษย์สามารถขัดขืนธรรมชาติทั้งภายนอกและภายในที่ไม่ดีแล้วถือเอาส่วนที่ดีไปปฏิบัติได้ เพราะมนุษย์ทุกคนมีอิสรภาพและเกิดมาพร้อมด้วยศักยภาพที่สามารถพัฒนาตนเองจากความเป็นปุถุชนไปสู่ความเป็นอริยชนได้ โดยการตระหนักถึงความรับผิดชอบแห่งตนที่มีต่อบุคคลอื่น และมีจิตสำนึกที่ถูกต้องดีงาม
- เสรีภาพในปรัชญาของฌอง ปอล ซาร์ตร์ คือ มนุษย์สามารถกำหนดชะตาชีวิตหรือเลือกเส้นทางในการเดินของตนเองได้ เพราะมนุษย์มีเสรีภาพและการแสดงออกของเสรีภาพจะต้องสัมพันธ์อยู่กับความรับผิดชอบเสมอ โดยให้มนุษย์พึ่งพาตนเอง ช่วยเหลือตนเอง มีความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและสังคม เรียนรู้ที่จะใช้เสรีภาพอย่างถูกต้อง

*ได้รับบทความ: 20 กุมภาพันธ์ 2566; แก้ไขบทความ: 29 กันยายน 2566; ตอรับตีพิมพ์: 29 กันยายน 2566
Received: February 20, 2023; Revised: September 29, 2023; Accepted: September 29, 2023

3. เสรีภาพตามทัศนะทั้งสองนั้น มุ่งให้มนุษยชาติดำเนินชีวิตอย่างมีเสรีภาพ ไม่หวังพึ่งพาเทพเจ้า หรือสิ่งเหนือธรรมชาติใดๆ มนุษย์ต้องพึ่งการกระทำที่ตนเองตัดสินใจเลือกและลงมือกระทำ แม้ทั้งสองจะมีวิธีในการเข้าถึงเสรีภาพที่ต่างกัน แต่ทั้งสองต่างก็มุ่งให้ผู้ปฏิบัติบรรลุเป้าหมายทางเสรีภาพ คือ มีความรับผิดชอบต่อสิ่งที่ตนกระทำอย่างเต็มที่ เพราะโลกและสังคมจะมีความสุข หรือมีความทุกข์ขึ้นอยู่กับการใช้เสรีภาพของมนุษย์ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ได้อย่างแท้จริง

คำสำคัญ: เสรีภาพ; พุทธปรัชญาเถรวาท; ฌอง ปอล ซาร์ตร์

Abstract

The objectives of this research were: 1) to study freedom in Theravada Buddhist philosophy; 2) to study freedom in Jean-Paul Sartre's philosophy; 3) to analyze freedom in Theravada Buddhist philosophy and Jean-Paul Sartre's philosophy. This study was carried out by means of documentary research conducted through the study of Tripitaka, academic papers, and related research. The obtained data were interpreted by descriptive analysis based on the inductive principle.

The research results were as follows:

1. According to the freedom in Theravada Buddhism is that human can defy nature both externally and internally, which is not good and take the good part into practice because all human beings are free and born with the potential to develop themselves from ordinary people to noble one by being aware of their responsibilities towards others and having a good conscience.

2. According to the freedom in Jean-Paul Sartre's philosophy is that human can decide their destiny or choose their path because human beings are free and the expression of freedom must always be associated with responsibility by allowing humans to rely on themselves, helping themselves, being responsible both to oneself and to society and learning to use freedom properly.

3. Freedom from both perspectives aims for humanity to lead a free life and not rely on gods or any supernatural beings; humans must rely on their actions to decide and act. Although the two have different ways of accessing freedom, both aims for the practitioners to achieve the goal of freedom that is, taking with full responsibility for what

they do because the world and society will be happy or suffering depending on the exercise of human freedom which will bring real benefits.

Keywords: Freedom; Theravada Buddhism; Jean-Paul Sartre

1. บทนำ

ในสภาพสังคมปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ ศิลปะ วัฒนธรรม และการเมือง เป็นต้น ทำให้คนในสังคมจำเป็นต้องตระหนักถึงสถานการณ์ การใช้ชีวิตให้อยู่รอดในสังคม และการใช้เสรีภาพในด้านต่างๆ ที่ตนเองพึงมี ซึ่งเสรีภาพที่สำคัญที่ควรได้รับคือ เสรีภาพในการที่จะมีชีวิตอยู่ การเลือกกระทำ และการใช้ชีวิตอยู่ในสังคมอย่างสงบสุข มนุษย์ทุกคนสามารถมีเสรีภาพที่จะไม่ถูกบังคับ จำกัด การกำหนดด้วยเงื่อนไข ซึ่งสิ่งเหล่านี้เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์ (ชมขวัญ มาปาเดิต, 2561, หน้า 1-2) นักปรัชญาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้พยายามตอบปัญหานี้ และเชื่อว่าชีวิตที่มีความหมายคือชีวิตที่เป็นเสรีภาพ ปัญหาเกี่ยวกับเสรีภาพจึงเป็นปัญหาหนึ่งที่นักปรัชญาถกเถียงกันมาจริงๆ แล้วมนุษย์มีเสรีภาพในการเลือกจริงหรือไม่ที่เป็นปัญหาขึ้นก็เพราะว่าในบางครั้ง มนุษย์มีความรู้สึกว่ามีอำนาจที่จะเลือกทำอะไรก็ได้ที่ต้องการ นี่เป็นความรู้สึกส่วนตัวในชีวิตประจำวัน เช่น เลือกอาหารที่จะกินตัดสินใจเองว่าจะแต่งตัวแบบไหนดี เลือกอาชีพของตนเอง เป็นต้น กรณีต่างๆ เหล่านี้ทำให้มนุษย์เชื่อว่า มีเสรีภาพในการเลือกและตัดสินใจ อย่างไรก็ตาม บางครั้งมนุษย์ก็รู้สึกว่าจะต้องอยู่ใต้อำนาจของสิ่งแวดล้อมซึ่งอาจเป็นอดีตของตัวเอง

หรือสังคมที่อยู่ก็ได้ (พินิจ รัตนกุล, 2516, หน้า 1-4) จากปัญหาดังกล่าวนั้น นักศาสนาหรือนักปรัชญาน่าจะมีแนวทางในการหาทางออกให้แก่มนุษย์ที่เรียกร้องเสรีภาพได้ว่า โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์มีเสรีภาพหรือไม่ ถ้ามีความชอบเขตแค่นั้นมีอย่างไร

ตามมโนทัศน์พุทธ สรรพสิ่งล้วนเป็นไปตามกฎธรรมชาติ พระพุทธเจ้าไม่ได้สร้างกฎธรรมชาติ ไม่ได้เป็นผู้สร้างมนุษย์ และไม่ได้เป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของสรรพสิ่ง เพราะ มนุษย์ไม่ได้ถูกจำกัดสิทธิโดยผู้ใดทั้งสิ้น แต่มนุษย์จะเป็นไปตามกรรมของตนเอง ดังจะเห็นได้จากหลักคำสอนที่มุ่งปลุกจิตสำนึกของบุคคลด้านการเลือก คือ “การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” (ส. ส. (ไทย) 15/903/274) และหลักคำสอนที่ย้ำถึงการประพฤติปฏิบัติอันเป็นหัวใจสำคัญ คือ “การงดเว้นความชั่ว สร้างความดี และชำระจิตใจให้สะอาด” (ที. มหา. (ไทย) 10/50/54) เป็นต้น จึงถือได้ว่าเป็นการเปิดเผยแนวคิดที่เป็นปรากฏการณ์ของมนุษย์ โดยมนุษย์และเพื่อมนุษย์ เสรีภาพเกี่ยวข้องกับปัจเจกชนมากพอๆ กับสังคมและสถาบัน เพราะเสรีภาพภายในจิตใจของปัจเจกชนเป็นรากฐานให้กับเสรีภาพในสังคมได้ เริ่มจากทัศนคติที่ว่า มนุษย์เกิดมาเป็นมนุษย์เพราะสิ่งที่มนุษย์เองเลือกทำ (กรรม) เมื่อเกิดมาแล้วจะเป็นอย่างไรก็เป็นไปตามการกระทำของมนุษย์ที่ได้ตัดสินใจเลือกกระทำ ดังนั้น พุทธปรัชญาเถรวาท จึงมุ่งสนับสนุนความสามารถของ

มนุษย์ในเชิงปรัชญา คือให้มนุษย์ใช้สติปัญญาและสามารถพัฒนาตนเองด้วยการเลือกทำตามเสรีภาพของตนเอง

ส่วนมอง ปอล ซาร์ตร์ (Jean Paul Sartre) เป็นนักปรัชญาอัตถิภาวนิยม ที่เน้นว่ามนุษย์คือเสรีภาพ สิ่งที่ทำให้ชีวิตมนุษย์มีคุณค่าความหมาย ก็คือการทำที่มนุษย์แต่ละคนสามารถให้ความหมายของสรรพสิ่งและตนเอง ความเป็นสังคมและทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ภายใต้เสรีภาพของมนุษย์ (Sartre, 1975, p. 22) การใช้เสรีภาพถือว่าเป็นเรื่องที่สามารถกระทำได้อย่างมีอิสระและเป็นธรรมชาติของมนุษย์ โดยเชื่อว่ามนุษย์กับเสรีภาพเป็นของคู่กัน ไม่มีสิ่งใดสามารถแยกมนุษย์และเสรีภาพออกจากกันได้ตราบเท่าที่ยังมีมนุษย์อยู่บนโลกใบนี้ มนุษย์ทุกคนมีเสรีภาพในการเลือกกระทำ และเป็นการเลือกของตนเอง (พินิจ รัตนกุล, 2534, หน้า 79-80) เสรีภาพไม่ได้หมายถึง สัมฤทธิ์ผลของการตัดสินใจว่า เราเลือกทำอะไรแล้วต้องทำสำเร็จ แต่เสรีภาพอยู่ที่ความสามารถในการตัดสินใจเลือก (พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต), 2536, หน้า 20) มนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ในสถานการณ์ใดๆ มนุษย์ย่อมสามารถเลือกได้เสมอ ซาร์ตร์ยังได้เน้นถึงความรับผิดชอบว่าเป็นสิ่งสำคัญควบคู่กับเสรีภาพเมื่อมนุษย์คือเสรีภาพ มนุษย์ก็คือความรับผิดชอบเช่นเดียวกัน ความรับผิดชอบจะเป็นเรื่องยืนยันว่า เสรีภาพเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ในการสร้างสรรค์ให้สังคมดีขึ้น (ศักดิ์ชัย นิรัญทวิ, 2521, หน้า 11) ปรัชญาอัตถิภาวนิยมของซาร์ตร์จึงได้ให้เสรีภาพทั้งในด้านความคิด การเลือก การตัดสินใจ และความรับผิดชอบต่อสิ่งที่เลือกอย่างเต็มที่

เพื่อตอบสนองแนวคิดที่ว่ามนุษย์ก็คือเสรีภาพ

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์เสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาของมอง ปอล ซาร์ตร์ เพราะเห็นว่าทัศนะเรื่องเสรีภาพทั้งสองฝ่าย เป็นการเสนอแนวทางที่เป็นรูปแบบคำสอน ส่งเสริมปัจเจกภาพของบุคคล และเน้นที่ปัจเจกชนเป็นหลัก อันเป็นต้นแบบของเสรีภาพที่มองเห็นความสามารถของมนุษย์ นับว่ามีประโยชน์ต่อมนุษย์และสังคมโดยรวมเป็นอย่างมาก แล้วนำมาวิเคราะห์ความเหมือนและความแตกต่างของทั้งสองทัศนะเพื่อเป็นแนวทางนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของสังคมและเพื่อการพัฒนาเสรีภาพของมนุษย์ให้บรรลุถึงเป้าหมายได้อย่างแท้จริงต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาเสรีภาพในปรัชญาของมอง ปอล ซาร์ตร์
3. เพื่อวิเคราะห์เสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาของมอง ปอล ซาร์ตร์

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยในเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ศึกษารวบรวมข้อมูลหลักฐานจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย พุทธศักราช 2539 และหนังสือ Existentialism and Humanism, Being and Nothingness เป็นต้น

2. ศึกษารวบรวมข้อมูลหลักฐานจาก เอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ตำราวิชาการ พร้อมทั้ง หนังสือ บทความ วิทยานิพนธ์ เอกสารต่างๆ และ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3. วิเคราะห์ข้อมูลจากข้อมูลปฐมภูมิ และทุติยภูมิ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับ วัตถุประสงค์และตอบปัญหาที่ต้องทราบ

4. สังเคราะห์ข้อมูลและเรียบเรียงเนื้อหา ของแต่ละบทฯ ให้สอดคล้องกัน

5. สรุปผลการศึกษาโดยวิเคราะห์ใน รูปแบบพรรณนา (Description) นำเสนอผลการ ศึกษาและข้อเสนอแนะ

4. สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์เสรีภาพในพุทธ ปรัชญาเถรวาทและปรัชญาของมอง ปอล ชาร์ตร์ ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นการเลือกทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยปราศจากสิ่ง กีดกัน การกระทำที่ทำโดยไม่มีอุปสรรค มีสิทธิที่จะ คิดจะพูดจะทำโดยไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่นและมีความ รับผิดชอบต่อตนเองไม่ต้องขึ้นต่อสิ่งใดๆ อีก อย่างหนึ่ง พุทธปรัชญายังมีเสรีภาพ ที่เป็นความสุข หรือความสงบที่หลุดพ้นจากกิเลสตัณหาเข้าสู่ ภาวะนิพพาน ที่เรียกว่า วิมุตติ ความหลุดพ้นที่ไม่มี อำนาจกิเลสตัณหาใดๆ มาครอบงำ จะพูดหรือทำ

สิ่งใดก็ทำได้อิสระ เป็นความสงบสุขทั้งจากทางกาย วาจา และใจที่หลุดพ้นจากเครื่องพันธนาการทั้ง ปวง อันเป็นผลจากการปฏิบัติด้วยความมุ่งมั่นอย่าง จริงจังและต่อเนื่อง ซึ่งเสรีภาพดังกล่าว พุทธ ปรัชญารับรองว่าเป็นความสุขหรือความสงบใน อุดมคติสูงสุดที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วย ตนเอง พุทธปรัชญาเถรวาทจะให้ความสำคัญต่อ ความเป็นมนุษย์และเน้นด้านปัจเจก เนื่องจาก มนุษย์มีธรรมชาติอย่างหนึ่งที่แตกต่างจากสัตว์อื่น คือมีสติปัญญา เสรีภาพของมนุษย์จึงอยู่ที่ความ สามารถฝึกฝนตนเองได้ มนุษย์สามารถประพฤติ ปฏิบัติด้วยการหักห้ามใจมิให้เป็นไปตามแรง ปรารถนาหรือความต้องการเพียงฝ่ายเดียว ถ้ามอง ตามธรรมชาติของกิเลส คนอาจจะทำให้รู้สึกได้ว่าไม่ ได้รับความเสรีภาพ แต่เป้าหมายก็เพื่อเสริมสร้างเสรีภาพ ให้มีในจิตใจ ป้องกันไม่ให้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของ กิเลสตัณหา มนุษย์เมื่อทำกรรมอะไรลงไปต้องได้ รับกรรมที่ตนเองทำอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น การ ได้รับความทุกข์ทรมานจากการกระทำของตนนั้น คือเป็นความเสมอภาพทางพุทธปรัชญาที่แสดงให้เห็นถึงเหตุและผลในการพิจารณาด้วยปัญญาของ ตนเองว่าจะเลือกผลของการกระทำสิ่งต่างๆ ที่ตาม มา ถ้าพูดถึงเสรีภาพทางพุทธปรัชญาคือความเป็น อิสรีภาพจากกิเลสตัณหาหรือความทุกข์โดยความ เป็นทาสของกิเลสตัณหาตนเอง

พุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่าการได้เกิดมา เป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่มีความค่าสูงสุด โดยธรรมชาติ ถือเป็น ความโชคดีอย่างยิ่งเพราะชีวิตมนุษย์สามารถ ทำความดีที่สูงยิ่งๆ ขึ้นไปได้ เพราะมนุษย์มี ธรรมชาติที่พิเศษที่สามารถพัฒนาชีวิตของตนเอง

ได้แต่ถ้าปล่อยให้กิเลสตัณหาควบคุมหรือบงการชีวิต ชีวิตย่อมขาดอิสรภาพ แต่ถ้าใช้ปัญญาจำกัดกิเลสตัณหาให้หมดไป ย่อมได้อิสรภาพทางใจ และกลายเป็นผู้ประเสริฐที่สุด การพัฒนาในทัศนะพุทธปรัชญาต้องพัฒนาที่จิตและส่งเสริมการกระทำที่สอดคล้องกับความเป็นปัจจุบัน อันเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาปัจเจกภาพของบุคคล และสามารถส่งผลให้เกิดการประทุติที่สูงๆ ขึ้นไปตามลำดับพุทธปรัชญาเถรวาทนอกจากจะมุ่งเน้นส่งเสริมเสรีภาพภายในของบุคคลแล้ว แต่ก็ไม่ได้หมายความว่ามองข้ามเสรีภาพในการกระทำด้านอื่นๆ การมีเสรีภาพเป็นการใช้เสรีภาพในเชิงสร้างสรรค์อันประกอบด้วยปัญญา เพราะเสรีภาพไม่ได้หมายถึงการกระทำอะไรก็ได้ตามความชอบใจปราศจากขอบเขต และขอบเขตก็ไม่ใช่สิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อเสรีภาพแต่อย่างใด เมื่อบุคคลใช้เสรีภาพที่ไม่ก้าวก่ายผู้อื่น นั่นก็หมายความว่าบุคคลมีเสรีภาพจริงและเป็นเสรีภาพที่มีขอบเขตอยู่ในตัวเอง ดังนั้น มนุษย์จึงต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อการกระทำของตนเองตามที่ตนเองกระทำลงไป ซึ่งตามหลักพุทธปรัชญาเรียกว่าใครทำกรรมใดย่อมได้รับกรรมนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

2. เสรีภาพในปรัชญาของฌอง ปอล ซาร์ตต์ คือมนุษย์ทุกคนมีอิสระในการเลือก มีความสามารถที่จะเลือกทำสิ่งใดได้ตามเจตจำนงของตนเอง เป็นผู้ที่มีอิสระและสามารถตัดสินใจเลือกได้ตลอดเวลา การมีอิสระไม่ได้หมายความว่าทำตามสิ่งที่ตนปรารถนาแล้วต้องสำเร็จทุกครั้ง แต่เป็นการที่มนุษย์สามารถเลือกทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามเจตจำนงของตนเอง เพราะมนุษย์ทุกคนมีเสรีภาพในการ

เลือกกระทำในแต่ละสิ่ง มนุษย์สามารถเลือกที่จะไม่กระทำเท่าๆ กับการเลือกที่จะกระทำในสิ่งที่สำคัญ มนุษย์มีเสรีภาพที่สมบูรณ์ตลอดกาล เพราะมนุษย์ถูกسابให้มีความเสรีภาพ ซึ่งหมายความว่า มนุษย์สามารถกำหนดเลือกสร้างคุณค่าความหมายของชีวิตได้อย่างเป็นอิสระ และในการใช้เสรีภาพของตัวเราต้องมาพร้อมกับความรับผิดชอบผลที่เกิดขึ้น มนุษย์สามารถเลือกที่จะคิด เลือกที่จะเป็น และเลือกที่จะทำได้ด้วยตัวของตัวเอง ซาร์ตต์ให้ความสำคัญต่อภาวะความเป็นมนุษย์ โดยเน้นเข้ามาที่ตัวตนของมนุษย์อย่างเป็นปัจเจก และให้ปัจเจกบุคคลตระหนักถึงเสรีภาพว่าเป็นคุณสมบัติของความเป็นมนุษย์ เสรีภาพทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์อื่นๆ สิ่งที่ยืนยันเสรีภาพของมนุษย์ได้ก็คือสถานการณ์ มนุษย์ที่มีเสรีภาพจะไม่ปล่อยให้สถานการณ์บางอย่างที่เกิดขึ้นกับตัวเองผ่านไปเฉยๆ โดยไม่ทำอะไรเลย การเลือกของมนุษย์เป็นการพยายามที่จะสร้างความหมายบางอย่างในชีวิตให้เกิดขึ้นเป็นการแสดงถึงศักยภาพของความเป็นมนุษย์

มนุษย์มีศักยภาพที่จะสร้างความหมายให้กับชีวิตตนเองได้ ด้วยการมีเสรีภาพที่ติดตัวมาแต่เกิด และรับผิดชอบต่อการสร้างคุณค่าความหมายนั้นด้วยตนเอง ซาร์ตต์จึงกล่าวว่า “การเป็นมนุษย์มีความหมายในการเข้าถึงภาวะความเป็นพระเจ้า หรืออาจจะกล่าวได้ว่า แก่นหลักของมนุษย์คือความปรารถนาที่จะเป็นพระเจ้า” (Sartre, 1966, p. 724) นี่เป็นการสะท้อนทัศนะเรื่องความเป็นเสรีภาพในภาวะความเป็นมนุษย์ ที่จะต้องเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตด้วยตนเองและสร้างสัจจะชีวิตให้เกิดขึ้นด้วยตัวเองอย่างมีอาจปฏิเสศความรับผิดชอบ

ชอบนี้ได้ เสรีภาพในการเลือกของชาร์ตต์เป็นคุณค่าความหมายในลักษณะที่สามารถสร้างสารัตถะบางอย่างในชีวิตให้เกิดขึ้นได้ด้วยตัวเอง เสรีภาพเป็นพื้นฐานของชีวิตมนุษย์ที่สามารถทำให้มนุษย์สูงส่งหรือต่ำต้อยก็ได้ เพราะเสรีภาพมีลักษณะทั้งสร้างสรรค์และทำลาย วิธีการเข้าถึงเสรีภาพของชาร์ตต์จึงเป็นวิธีที่ต้องเริ่มต้นที่ตนเองก่อน ด้วยการคิด การตัดสินใจ การเลือก และการลงมือกระทำตามลำดับ จนบรรลุสภาวะผู้ที่มีเสรีภาพคือบุคคลที่เป็นมนุษย์ที่แท้จริง เป็นคนที่มีอิสรภาพเรียกว่าเป็นคนที่มีแก่นแท้ เพราะเสรีภาพคืออำนาจที่จะกระทำการใดสิ่งหนึ่ง โดยทุกการกระทำจะต้องมีความรับผิดชอบเสมอ มนุษย์จึงเป็นอิสระจากอำนาจทั้งปวง โดยเป็นไปตามการเลือกอย่างเสรีในปัจจุบันเพื่อสร้างการกระทำขึ้นตามการตัดสินใจของตนเอง สภาวะของเสรีภาพเปรียบเหมือนดวงวิญญาณของตน ซึ่งเสรีภาพเองก็เป็นส่วนหนึ่งของสติ คนที่มีสติก็คือคนมีเสรีภาพ มนุษย์จึงต้องมีสติทุกการกระทำด้วยความรับผิดชอบต่อให้เกิดการสร้างสรรค์เลือกเฟ้นสิ่งดีงามแก่ตนและสังคม

3. วิเคราะห์เสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาของฌอง ปอล ซาร์ตต์มีแนวคิดที่คล้ายกันว่า มนุษย์ทุกคนมีอิสรภาพในการเลือกสร้างคุณค่าชีวิตของตนเอง สามารถกำหนดชีวิตของตนเองได้ เพราะมนุษย์ทุกคนมีเสรีภาพในตัวเอง ชาร์ตต์เห็นว่า มนุษย์เป็นอิสระจากอิทธิพลแห่งอำนาจทั้งปวง โดยเป็นไปตามการเลือกอย่างอิสระเพื่อสร้างการกระทำขึ้นตามเจตจำนงของตน การกระทำแต่ละครั้งของมนุษย์เป็นอิสระในแง่ที่ว่า มันตัดขาดจากสิ่งที่เกิดขึ้นมาก่อนแล้ว มนุษย์เป็นอยู่

โดยการเลือกด้วยตนเอง ไม่มีสิ่งใดมาบีบบังคับ ว่าจะจะเป็นสิ่งที่มาจากภายนอกหรือภายในตัวมนุษย์ มนุษย์มีสิทธิเต็มที่จะปฏิเสธหรือยอมรับสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นได้ ในขณะที่พุทธปรัชญามองว่า มนุษย์มีเสรีภาพในขอบเขตของเหตุปัจจัย โดยเหตุปัจจัยที่กล่าวนี้อาจเป็นเหตุปัจจัยในอดีตหรือในปัจจุบัน แต่มนุษย์ก็สามารถพัฒนากายพัฒนาจิตตนเองได้ในระดับหนึ่งอาจจะไม่มีเสรีภาพแต่เมื่อได้รับการฝึกฝนตนเอง พัฒนาตนเองในที่สุดก็มีเสรีภาพได้ เสรีภาพของมนุษย์จึงอยู่ที่การมีความสามารถหรือศักยภาพที่จะฝึกฝนได้ พุทธปรัชญาเถรวาทจึงให้ความสำคัญกับมนุษย์ และการกระทำในปัจจุบันของมนุษย์เป็นสำคัญ ซึ่งเป็นส่วนที่จะส่งผลต่อการบรรลุถึงเสรีภาพมากกว่าสอนให้ติดอยู่กับอดีต หรือหมกมุ่นอยู่กับเรื่องที่ยังมาไม่ถึง ซึ่งตรงนี้ ชาร์ตต์เองก็มีหลักให้มนุษย์พึ่งพาตนเอง ช่วยเหลือตนเอง กำหนดชะตากรรมของตนเองและสร้างสังคมด้วยตนเอง ตัวมนุษย์เป็นผู้กำหนดความสุขหรือความทุกข์ มนุษย์เป็นผู้ตั้งเป้าหมายหรือจุดสูงสุดในการดำเนินชีวิตอย่างมีเสรีภาพ สำหรับเสรีภาพของแต่ละบุคคลจะแตกต่างกันไปและมีความละเอียดประณีตแตกต่างกันตามที่แต่ละคนกำหนด

ตามทัศนะทั้งสองของพุทธปรัชญาเถรวาทกับชาร์ตต์ ทำให้พอมองเห็นว่า พุทธปรัชญาเถรวาทมองชีวิตในแง่ความสุขของการมีชีวิตที่เป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของกิเลสตัณหา โดยการปฏิบัติตามหลักการที่พระพุทธเจ้าได้แสดงไว้ในลักษณะสร้างเงื่อนไขให้เป็นไปตามกระบวนการคือไตรสิกขา เมื่อถึงภาวะที่เป็นไปตามเงื่อนไขเสรีภาพที่แท้จริงก็จะเกิดขึ้นเอง ซึ่งถือว่าเป็นการ

ดำรงชีวิตที่บริสุทธิ์บนหลักการแห่งศีลธรรมและจิตวิญญาน แม้ชาร์ตเองถึงแม้จะไม่เชื่อในเรื่องชีวิตหลังความตายหรือผลของการกระทำที่จะเกิดขึ้นในโลกหน้า แต่ก็ให้ความสำคัญแก่การใช้ชีวิตในกาลปัจจุบัน ชาร์ตมองว่ามนุษย์ทำอะไรต้องอยู่ในความเหมาะสม เสรีภาพก็จะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ในสถานการณ์จริง และการกระทำแต่ละครั้งจะทำให้มนุษย์เข้าใจโลกได้มากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม แนวคิดทั้งทางปรัชญาของชาร์ตและพุทธปรัชญามีความเห็นคล้ายกันว่าระบบทางสังคมที่ดีต้องไม่ลดทอนเสรีภาพของบุคคล แต่ควรจะเป็นการส่งเสริมเสรีภาพมากกว่า ส่วนระบบของสังคมที่ปิดกั้นเสรีภาพไม่สามารถพัฒนาประเทศให้เจริญรุ่งเรืองได้ การเน้นให้มนุษย์มีความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและต่อสังคมย่อมทำให้แนวความคิดเรื่องเสรีภาพมีคุณค่าที่สำคัญต่อสังคมส่วนรวมมากยิ่งขึ้น เพราะสังคมจะกลายเป็นสังคมที่สงบสุข บุคคลในสังคมจะต้องได้รับการส่งเสริมให้มีเสรีภาพและเรียนรู้ที่จะใช้เสรีภาพอย่างถูกต้อง นอกจากเสรีภาพแล้วความรับผิดชอบต่อสังคมก็เป็นหลักจริยธรรมที่สำคัญที่บ่งบอกถึงความมีเสรีชนที่แท้จริงมากกว่าจะทำตัวเป็นกลุ่มอันธพาล จริงอยู่แม้ไม่มีส่วนใดที่จะบ่งชี้ว่าปรัชญาในเรื่องเสรีภาพสามารถนำไปแก้ไขปัญหาและส่งเสริมสังคมให้เกิดสันติภาพได้ แต่ถ้าสมาชิกทุกคนในสังคมได้ตระหนักถึงความสำคัญในการใช้เสรีภาพ และเข้ามามีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อสังคมแล้ว แน่แน่นอนว่ามนุษย์และสังคมโลกย่อมจะมีแต่ความสงบสุขอย่างแท้จริง

5. อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง วิเคราะห์เสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาของฌอง ปอล ซาทร์ ผู้วิจัยได้พบประเด็นที่น่าสนใจจึงได้นำประเด็นเหล่านั้นมาเพื่อการอภิปรายผล ดังนี้

1. เสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทส่งเสริมให้ความสำคัญต่อมนุษย์มาก สอนให้มนุษย์ชาติมีเสรีภาพและให้รู้จักใช้เสรีภาพในทางที่พอเหมาะพอดี ไม่ใช่เสรีภาพเกินขอบเขตที่เรียกว่าการใช้เสรีภาพแบบสุดโต่งหรือเกินขอบเขตจนไปกระทบเสรีภาพของบุคคลอื่น และพุทธปรัชญาสอนให้มนุษย์เป็นอิสระไม่ตกเป็นทาสของกิเลสโดยการฝึกฝนตนเอง มนุษย์เมื่อได้พัฒนาตนเองให้สมบูรณ์แล้ว มนุษย์ก็กลายเป็นผู้ประเสริฐที่มีอิสรเสรีภาพได้ ซึ่งมีความสอดคล้องกับพระมหาวิพจน์ สุภจารี (วันคำ) (2543, หน้า 11) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาแนวความคิดเรื่องเสรีภาพในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า เสรีภาพในทัศนะของพุทธปรัชญามุ่งตรงที่จะส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพของบุคคล ถือเป็นหลักคำสอนที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของชีวิตและการแก้ไขปัญหาของชีวิตบนพื้นฐานของหลักมัชฌิมาปฏิปทา การกระทำที่สอดคล้องกันระหว่างกาย วาจาและใจ ดังนั้น แนวความคิดเรื่องเสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ เป็นการสื่อแสดงให้เห็นถึงหลักคำสอนที่สนับสนุนเสรีภาพของบุคคลเพื่อสื่อแสดงให้เท่าทันต่อโลกในสมัยนิยมได้อย่างมีความหมาย เพราะหลักธรรมต่างๆ นับได้ว่าเป็นคำสอนที่ควรค่าแก่การนำมาพิสูจน์ในแง่ของการประพฤติปฏิบัติ

โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือหลักคำสอนที่มุ่งส่งเสริม เสรีภาพและการใช้เสรีภาพของบุคคล และการ พัฒนาปัจเจกภาพของบุคคลบนมาตรฐานแห่งทาง สายกลาง

2. เสรีภาพในปรัชญาของฌอง ปอล ซาร์ตร์ เน้นความสำคัญที่มนุษย์ในฐานะเป็น ปัจเจกบุคคล และได้ยกย่องความสามารถของ มนุษย์ว่าเป็นสิ่งสำคัญมากต่อชีวิตของมนุษย์ มนุษย์ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ ก็สามารถลดบันดาลความสุขและประสบความสำเร็จแก่มนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นผู้กำหนดชะตา ชีวิตของตนเอง ในชีวิตของมนุษย์มีเสรีภาพเสมอ ไม่ว่าจะเลือกที่จะทำอะไร มนุษย์ก็สามารถกระทำ ได้ แต่ต้องมีความรับผิดชอบ มนุษย์แต่ละคนจึง เลือกในสิ่งที่คิดว่าดีที่สุดสำหรับตนเอง ซึ่งก็เท่ากับ ต้องรับผิดชอบต่อมนุษย์ทุกคนด้วย ซึ่งมีความ สอดคล้องกับซัยวัฒน์ อัทพัฒนา (2544, หน้า 260-261) ได้กล่าวถึงปรัชญาของซาร์ตร์เรื่องเสรีภาพใน หนังสือ ปรัชญาตะวันตกร่วมสมัย สรุปได้ว่า ปรัชญาของซาร์ตร์ เป็นการอธิบายความคิดขั้น มูลฐานของมนุษย์ที่เกี่ยวกับข้อเท็จจริงในชีวิต ประจำวันของมนุษย์ ซาร์ตร์ได้ยกย่องความ สามารถของมนุษย์ว่าเป็นสิ่งสำคัญมากต่อชีวิตของ มนุษย์ มนุษย์ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ใดๆ ที่สามารถลดบันดาลความสุขและประสบความสำเร็จแก่มนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นผู้กำหนด ชะตาชีวิตของตนเองและโลกที่อยู่อาศัย ไม่มีความ ดี ความชั่ว หรือธรรมชาติของมนุษย์ติดตัวมาแต่ กำเนิด มนุษย์และเสรีภาพเป็นสิ่งแยกกันไม่ออก เสรีภาพที่ติดตัวมาแต่กำเนิดไม่ได้หมายถึง การกระทำ

อะไรตามใจตัว แต่หมายถึงการรับผิดชอบอันใหญ่ หลวงมนุษย์ต้องมีความรับผิดชอบต่อตัวเอง ผู้อื่น และโลกที่อยู่อาศัย

3. แนวคิดเสรีภาพในพุทธปรัชญา เถรวาทและปรัชญาของฌอง ปอล ซาร์ตร์ ทั้งสอง ทศนะต่างให้ความสำคัญแก่การกระทำของมนุษย์ ในการใช้เสรีภาพด้วยความรับผิดชอบต่อผลของ การกระทำ สำหรับแก่นแท้ของมนุษย์คือเสรีภาพ การกระทำทุกอย่างจึงเป็นไปเพื่อการเลือกอย่างมีอิสระ เสรีภาพ การกระทำที่เกิดจากการตัดสินใจเลือกจะ ต้องมาพร้อมกับความรับผิดชอบต่อเสมอ ในทางพุทธ ปรัชญาเถรวาทเรียกว่า วิบากกรรม (ในภาษาบาลี คือ “กมฺมิวิปาโก”) ส่วนซาร์ตร์เรียกว่า การรับผิด ชอบต่อผลของการกระทำ ซึ่งเสรีภาพกับความรับ ผิดชอบนี้เองที่ทำให้มนุษย์รู้สึกหวาดกลัวต่อผล การกระทำของตนเอง จึงมีการหลีกเลี่ยง เพื่อจะได้ ไม่ต้องรับผิดชอบ การดำเนินชีวิตที่จะต้องมีความ เกี่ยวเนื่องกันกับผู้อื่นอยู่ การกระทำสิ่งใดลงไปย่อม ไม่สามารถหลีกเลี่ยงผลการกระทำของตนไปได้ ซึ่งมีความสอดคล้องกับพระมหาพงศ์ศักดิ์ สิริคุตโต (พรมงค์) (2553, หน้า 74) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องเจตนาของพุทธ ปรัชญาเถรวาทกับเจตน์จำนงเสรีของฌอง-ปอล ซาร์ตร์ พบว่า เจตนาของพุทธปรัชญาเถรวาท เป็น ตัวเริ่มต้นของกระบวนการกฎแห่งกรรม มนุษย์มี ความตั้งใจ มีความตั้งใจที่จะเลือกคิด เลือกพูดและ ทำอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างเสรี นั่นก็แสดงว่า มนุษย์ มีเจตน์จำนงเสรี ส่วนเจตน์จำนงเสรีซาร์ตร์ได้นำ เสนอขึ้นมาเพื่อกระตุ้นให้มนุษย์รู้ว่า มนุษย์มีสิ่งนี้ อยู่แต่การที่มนุษย์มีอยู่และเป็นอยู่นั้น ทำให้มนุษย์

จำเป็นต้องใช้เจตน์จำนงเสรีในการเลือกที่จะมี ที่จะ เป็นอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ พุทธปรัชญาเถรวาทกับชาร์ ตร์ต่างก็กล่าวถึงการที่มนุษย์มีเจตนาและเจตน์ จำนงเสรีเหมือนกัน ต่างแต่พุทธปรัชญาเถรวาทได้ กล่าวถึงเจตนาที่เป็นไปทางกายกรรม วาจากรรม และ มโนกรรม แต่ชาร์ตส์มิได้แยกเจตน์จำนงเสรีออก เป็นกระบวนการธรรมต่างๆ เพียงแต่ได้ให้ทัศนะว่า มนุษย์มีเจตน์จำนงเสรีมาตั้งแต่เกิด ส่วนความ สัมพันธ์ระหว่างเจตนา กับเจตน์จำนงเสรีกับการ กระทำ ทั้งพุทธปรัชญาเถรวาทและชาร์ตส์ต่าง กล่าวถึง การดำเนินชีวิตที่จะต้องมีความเกี่ยวข้องกับผู้อื่น ในเมื่อมนุษย์มีเจตนาและเจตน์จำนงเสรีอยู่ เมื่อมนุษย์ได้กระทำบางสิ่งบางอย่างลงไปจึงเป็นสิ่งที่ ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงผลการกระทำของตนไป ได้ โดยพุทธปรัชญาเถรวาทเรียกว่า วิบากกรรม และชาร์ตส์เรียกว่า การรับผิดชอบต่อผลของการ กระทำของตนเอง

6. ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 มนุษย์ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพทาง ธรรมชาติที่จะแสดงออกทั้งการคิด พูด ทำด้วย ความรับผิดชอบ นโยบายที่สังคมและรัฐควรมี คือ การสนับสนุนอย่างเป็นระบบด้านการแสดงออก เกี่ยวกับ เสรีภาพและความประพฤติของคนใน สังคม ให้อยู่ในกรอบและขอบเขตของตนเองอย่าง เหมาะสม ไม่ล่วงล้ำสิทธิของกันและกัน

1.2 ในปัจจุบันมนุษย์กำลังสูญเสีย เสรีภาพ สูญเสียความเป็นตัวของมนุษย์ ซึ่งประเด็น นี้ เป็นเรื่องที่เราควรพิจารณาตามว่า มนุษย์ใน

ปัจจุบันตามทัศนะของชาร์ตส์มีสภาพเป็นอย่างที่ กล่าวอ้างจริงหรือไม่ หากเป็นจริง เราควรปรับปรุง แก้ไขวิถีชีวิตของเราได้อย่างไร ซึ่งตรงนี้เราควรหัน กลับไปยังหลักคำสอนทางพุทธปรัชญาเถรวาทมา เป็นเครื่องมือในการนี้ โดยเฉพาะและโดยเร่งด่วน

1.3 คณะบริหารบ้านเมืองควรนำ หลักเสรีภาพที่ถือว่า มนุษย์เป็นศูนย์กลาง เน้น ความสำคัญของมนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคล มนุษย์มีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองได้ ไม่ว่าด้าน ความเป็นอยู่ และด้านปัญญานำมาเป็นแนวทางใน การจัดการศึกษาของประชาชนให้ได้ เพราะผลที่ เกิดจากหลักเสรีภาพทางพุทธปรัชญานั้นมีครบ สมบูรณ์ต่อความต้องการและความจำเป็นของ มนุษย์ทุกคนในสภาวะการณ์ปัจจุบัน

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาวิเคราะห์เรื่องกฎ แห่งกรรม (การเลือกและการรับผิดชอบ) ในพุทธ ปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของฌอง ปอล ซาร์ตส์

2.2 ควรศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง ความรักในพุทธปรัชญาเถรวาทกับทัศนะของฌอง ปอล ซาร์ตส์

2.3 ควรศึกษาเชิงวิเคราะห์เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องสัมมาทิฏฐิกับมิจฉาทิฏฐิใน ปรัชญาของฌอง ปอล ซาร์ตส์และพุทธปรัชญา เถรวาท

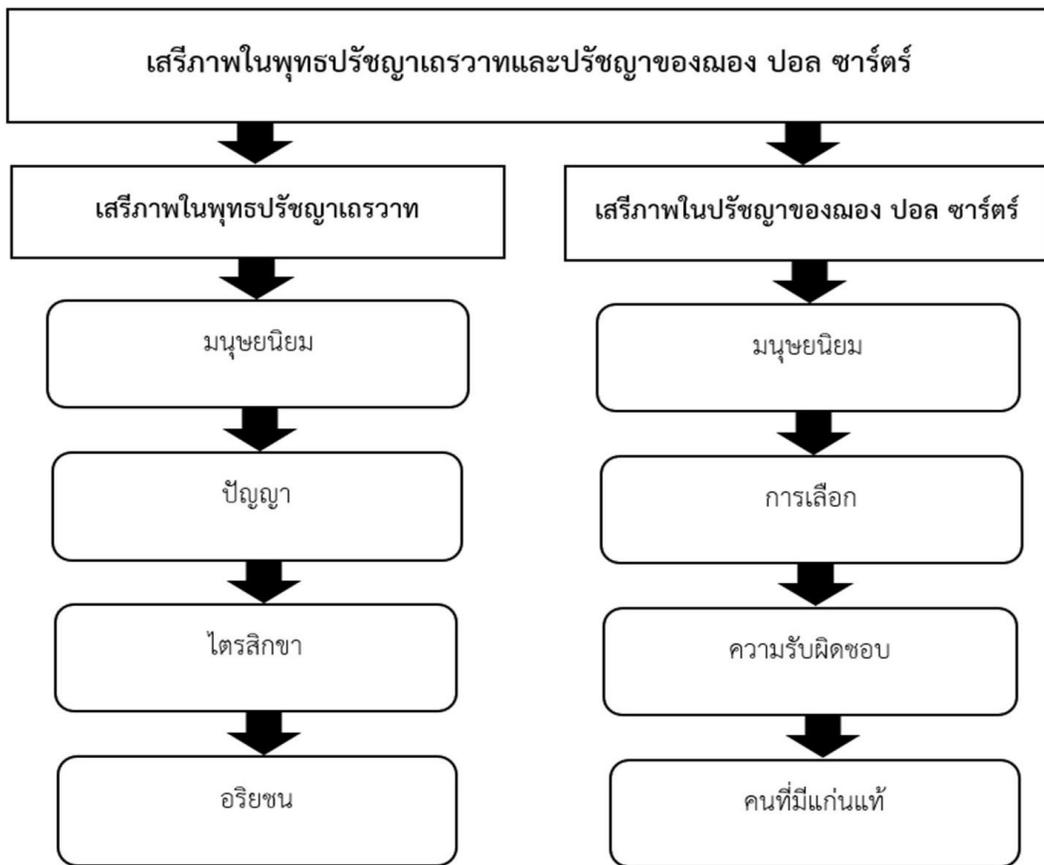
7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

จากการศึกษาแนวคิดเสรีภาพในพุทธ ปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของฌอง ปอล ซาร์ตส์ ทำให้ได้รับองค์ความรู้คือ เสรีภาพตามทัศนะของ

ทั้งสอง ต่างมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับมนุษย์หรือปัจเจกบุคคลโดยตรง ให้พึ่งพาตนเอง ไม่หวังการดลบันดาลจากพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์แต่อย่างใด ส่งเสริมให้มนุษย์ใช้เสรีภาพในการเลือกหรือตัดสินใจเป็นคู่มือสำหรับการดำเนินชีวิต เพื่อให้มนุษย์สามารถเลือกอย่างชาญฉลาดในการสร้างคุณค่าความหมายให้กับชีวิตตนเองและสังคมด้วยความ

รับผิดชอบ มนุษย์จึงต้องเลือกด้วยสำนึกที่จะรับผิดชอบต่อการเลือกนั้นๆ เพื่อสร้างสรรค์สังคมที่จะช่วยแต่งแต้มโลกให้งดงาม ซึ่งความรับผิดชอบนี้เองที่ทำให้มนุษย์ตระหนักถึงเสรีภาพที่มีอยู่จึงพยายามปฏิบัติพัฒนาตนเองให้เข้าถึงการบรรลุสภาวะที่ทำให้จิตวิญญาณมีเสรีภาพที่แท้จริง สามารถสรุปเป็นแผนภาพองค์ความรู้ได้ดังนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

- ชมขวัญ มาปาเดิด. (2561). *เสรีภาพในปรัชญาของฌอง-ปอล ซาร์ตร์: กรณีศึกษาของสื่อสังคมออนไลน์ในสังคมไทย*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). ชลบุรี: มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ชัยวัฒน์ อุตพัฒน์. (2544). *ปรัชญาตะวันตกร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พินิจ รัตนกุล. (2534). *ปรัชญาชีวิตของฌอง ปอล ซาร์ตร์*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สามัญชน.
- _____. (2516). *ปรัชญา*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). (2536). *เปรียบเทียบแนวคิดพุทธทาสกับซาตร์*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: ศยาม.
- พระมหาวิพจน์ สุภจारी (วันคำ). (2543). *การศึกษาแนวความคิดเรื่องเสรีภาพในพระพุทธศาสนาเถรวาท*. (วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต). นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระมหาพงศ์ศักดิ์ สิริคุตโต (พรมงค์). (2553). *การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องเจตนาของพุทธปรัชญาเถรวาทกับเจตน์จำนงเสรีของฌอง-ปอล ซาร์ต*. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศักดิ์ชัย นิรัญทวี. (2521). *วิวัฒนาการความคิดเรื่องเสรีภาพและความรับผิดชอบในปรัชญาของซาร์ตร์*. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Sartre, J. P. (1975). *Existentialism and Humanism*. London: Eyre Mothuen Ltd.
- _____. (1966). *Being and Nothingness: a Phenomenological essay on Ontology* (Hazel E. Barnes, Translated). New York: Pocket Books.